

Драгица Кољанин
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за историју
 dragica.koljanin@gmail.com

Оригиналан научни рад
 примљено: 14. јул 2014
 прихваћено: 1. новембар 2014

УЦБЕНИЧКО ПИТАЊЕ У ПРОСВЕТНОЈ ПОЛИТИЦИ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1929–1941)*

Сажетак: На основу архивских истраживања, објављених историјских извора, периодике и релевантне литературе у раду је изанализирано једно од кључних питања спровођења културне политике у Краљевини Југославији: питање издавања јединствених уџбеника. Праћени су и напори Друштва народа да се установи посебна научна дисциплина која ће се бавити проучавањем, упоређивањем и ревизијом уџбеника. После проглашења диктатуре краља Александра 1929. у оквиру унификације економског и културног простора настојало се на државном издању јединствених уџбеника за целу земљу, како је то било дефинисано Законом о уџбеницима за народне, грађанске, учитељске и средње школе 27. септембра 1929. То је изазивало расправе у широј јавности, а посебно у стручној, поготово у вези са расписивањем конкурса за израду уџбеника у јануару и фебруару 1935. Покушаји да се уџбеници унифицирају су остали без успеха и ова политика је практично напуштена 1939. године.

Кључне речи: Краљевина Југославија, Друштво народа, просветна политика, школски систем, унификација уџбеника, закон о уџбеницима.

Закони донети у време диктатуре краља Александра били су велики корак напред у уједначавању разних области друштвеног и економског живота Краљевине Југославије. Посебна пажња придавана је културној политици, уз остало реформи и уједначавању школског система и увођењу јединствених наставних планова и програма. У том оквиру било је и питање усвајања јединствених уџбеника.¹ Креатори просветне политике били су свесни значаја овог питања, односно чињенице да се промене у школском систему најснажније спроводе путем најдоступнијег наставног средства, уџбеника. При томе треба имати у виду да је уџбеник и сазнајно средство и средство за организацију учења. Уџбеници обликују

* Текст је настао као фазни резултат рада на пројекту *Војвођански простор у контексту европске историје* (број 177002) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ VI седница Министарског савета Краљевине СХС, 12. март 1929, *Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1929–1931*, приредили Љубодраг Димић, Никола Жутић и Благоје Исаиловић, Београд 2002, 34–37.

припаднике одређене културе тако да је моделовање културног искуства њихов директно прокламован циљ.² Њима се врши моделовање у одређеном социјалном правцу и истиче се оно што је за заједницу важно.³ Уџбеници истовремено одражавају традицију која се у једном друштву обликује током дужег или краћег периода; они доприносе развоју самопоуздања појединца, али и самопоуздања друштва.⁴

Између два светска рата у европској стручној јавности се започело са напорима да се проучавање, упоређивање и ревизија уџбеника установи као посебна научна дисциплина. Свакако није случајно што су међународна компаративна истраживања била усмерена превасходно на уџбенике историје. Први светски рат је из темеља потресао постојеће националне државе и довео је до формирања нових држава, међу њима и југословенске. Један од резултата Великог рата је било стварање Друштва народа са задатком да обједини напоре више земаља на очувању мира и на сарадњи и разумевању међу народима. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. Краљевина Југославија) је била један од оснивача Друштва народа 1919. И била је активна у његовом раду све до замрзавања рада Друштва 1939.⁵ Убрзо после формирања Друштво народа је почело да трага за начином како да се превазиђу разне предрасуде и стереотипне представе о другом и да се елиминише ксенофобија која из њих произлази.

Секретаријат Друштва народа је почетком августа 1923. упутио коминике Друштву народа у којем се истакло да је неопходна ревизија уџбеника историје „у смислу споразума народа“.⁶ Орган Друштва народа, Међународни одбор за интелектуалну сарадњу, 1925. је објавио препоруку националним комисијама у државама чланицама да почну анализу уџбеника како би се у будућности избегло „суштинско непознавање и неразумевanje других земаља“.⁷ Одбор је 1932. усвојио одлуку о потреби међународних консултација о уџбеницима.

Секретаријат Друштва народа у Женеви издавао је педагошки часопис *Recueil pedagogique* у којем је једно од важних питања било настава историје. Сматрало се да је национална историја најделикатније питање у зближавању и међународном разумевању. Пошто је у њој детаљно негован национални осећај, то је било на штету међународне толеранције. Из тога је произашао захтев да се изврши ревизија уџбеника и да се из њих одстране сви они елементи који развијају мржњу

² Dijana Plut, *Udžbenik kao kulturno-politorni sistem*, Beograd 2003, 17, 45–46; Ivan Ivić, Ana Pešikan, Slobodanka Antić, *Vodič za dobar udžbenik. Opšti standardi kvaliteta udžbenika*, Novi Sad 2008, 19–21.

³ Ružica Rosandić, *Patriotsko vaspitanje u osnovnoškolskim udžbenicima*, u: Dijana Plut i dr., *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost. Analiza udžbenika za osnovne škole*, Beograd 1994, 43; Dmitrij Dmitrijevič Zujev, *Školski udžbenik*, Beograd 1988, 40–42.

⁴ Фалк Пингел, *Приручник УНЕСКА за ревизију уџбеника*, Нови Сад 2005, 7–8.

⁵ Предраг Симић, *Краљевина Југославија у Друштву народа*, Краљевина Југославија у Друштву народа, Каталог изложбе, Душан Јончић, Јелена Ђуришић, Београд 2014, 8–9.

⁶ Мих. Стојиловић, „Друштво народа“ и васпитање омладине, Учитель, јануар 1927, 327–328.

⁷ Исто. Вид. и: Архив Југославије (даље: АЈ), фонд Министарство просвете, поверљива архива (ознака фонда: 66 пов.), 48–90, Друштво народа, Међународна комисија за интелектуалну сарадњу, трећа сесија, Женева, 15. август 1931. Члан комисије експерата при Друштву народа био је проф. универзитета др Богдан Гавриловић; *Упознавање омладине са циљевима и радом Друштва народа*, Просветни гласник, септембар 1927, 65–68.

међу народима и подстичу на освету.⁸

У предвечерје Другог светског рата, 1937. године, представници 26 држава потписали су Декларацију о настави историје (ревизији школских уџбеника). У Декларацији су најзначајнија била три начела:

1. Пожељно је да у свакој држави пажња надлежних власти, као и аутора школских уџбеника, буде усмерена на целисходност. При томе треба да се посвети што је могуће већи простор историји других народа и да се истакну чињенице које би могле да допринесу бољем разумевању веза међу нацијама, посебно у обради садржаја из историје света.
2. Пожељно је да свака влада покуша утврдити на који би начин и помоћу којих средстава, нарочито у вези са избором уџбеника, деца у школи могла да буду поуздано заштићена од тврдњи и тумачења из којих би се могле изродити неправедне предрасуда о другим нацијама.
3. Пожељно је да у свакој држави, где већ постоји национални одбор за интелектуалну сарадњу, буде образован и посебан одбор састављен од педагога и наставника, укључујући и наставнике историје.⁹

Наведена начела није било лако остварити због затегнутих међународних односа, због разлика у политичким системима и просветним политикама држава чланица Друштва народа. Ипак, дошло је до одређеног усаглашавања између историчара појединих земаља у складу са поменутом декларацијом, о чему је извештавала и југословенска стручна штампа. *Народна просвета*, орган Југословенског учитељског удружења, пренела је почетком августа 1937. вест о споразуму немачких и француских историчара.¹⁰ Јула 1938. исти лист је известио да је постигнут немачко-пољски споразум о школским уџбеницима.¹¹

После ослобођења и уједињења прокламованог 1. децембра 1918. питањем уџбеника поново су се бавиле установе које су и раније за то биле задужене. Сада су оне биле у измењеном саставу који је одражавао велике политичке промене. У складу са школским системом Краљевине Србије, и у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца значајну улогу у креирању и спровођењу просветне политике имао је Главни просветни савет као стручно саветодавно тело министра просвете. После обнове рада, Савет је проширен, тако да су га сада сачињавали истакнути стручњаци из свих делова нове државе. Главни задаци Савета били су везани за стварање јединственог школског система. Бавио се и питањима концепције и рада основних и средњих школа, наставних планова и програма, школских уџбеника, статусним питањима наставника и учитеља и бројним другим.¹² Рад Савета регулисан је правилником из 1887, који је остао на снази све до 1929, односно до доношења новог закона о Главном просветном савету. У вези са одобравањем уџбеника, Савет

⁸ Тихомир Н. Костић, *Друштво народа у стварању интернационалног мира*, Учитељ, април 1932, 615–616.

⁹ Ф. Пингел, *Приручник УНЕСКА за ревизију уџбеника*, 10.

¹⁰ *Споразум немачких и француских историчара*, Народна просвета, 5. август 1937, 4.

¹¹ *Немачко-пољски споразум о школским уџбеницима*, Народна просвета, 20. јул 1938, 4.

¹² АЈ, 66–485–490, Записници Главног просветног савета; Владета Тешић и др., *Сто година просветног савета Србије 1880–1980*, Београд 1980, passim.

се руководио правилником из 1903, који је измењен и допуњен 4. маја 1920.¹³

Према наведеним правилницима, Савет је имао главну улогу у питању школских уџбеника. Савет је израђивао план за израду уџбеника, а при оцени рукописа се пазило да је дело израђено по наставном плану и програму и према захтевима стечаја (конкурса), да је његова научна и методска страна исправна, као и да су језик, стил и цео начин обраде подесни за уџбеник. Савет је преглед приспелих рукописа уџбеника поверавао комисији из свог састава, која је у одређеном року прегледала рукописе и о њима реферисала. Затим би Савет доносио одлуку о томе који рукопис је погодан за уџбеник и препоручио га министру за одобрење као уџбеник приватног издања „до усвајања уџбеника државног издања“. Спискови уџбеника и помоћних наставних средстава које је од министар просвете одобрио за употребу објављивани су у стручном гласилу *Просветни гласник*.

Показало се да се прописи у вези са употребом уџбеника не поштују, због чега је Главни просветни савет тражио интервенцију министра просвете. На својој седници 20. фебруара 1926. Савет је донео одлуку да замоли министра да расписом одреди да се убудуће нови уџбеници и промењена издања ранијих уџбеника пре штампања у рукопису подносе на преглед и оцену Министарству просвете „како би се на тај начин добијали бољи уџбеници и да се писци и издавачи не би излагали трошковима и штети“. Уз то, Савет је молио министра да се од 1. септембра 1926. не издају одобрења за употребу нових уџбеника у школама „ако није био поднет уџбеник у рукопису савету на преглед и оцену“, као и да се записници његових састанака и реферати о књигама поднетим на преглед поново објављују у *Просветном гласнику*.¹⁴ Дан раније, 19. фебруара, министар просвете упутио је распис обласним просветним одељењима којим је време употребе одобрених уџбеника државног или приватног издања продужено са три на четири године.¹⁵

Иако је правилницима било одређено да се у основним школама могу користити само уџбеници државног издања,¹⁶ о томе није увек постојала сагласност. Мора се нагласити да, и поред свих напора владе и просветних власти, у целом међуратном периоду није објављен ниједан уџбеник државног издања који би се користио на целој државној територији. О том питању су често вођене расправе у Главном просветном савету нарочито у време док је министар просвете био првак Хрватске сељачке странке Стјепан Радић. Он се противио дотадашњем концепту јединствених уџбеника и залагао се да се Савет посвети свом главном послу, како га је он схватао: прегледу и оцени школских уџбеника. У свом говору пред Саветом 27. фебруара 1926, Радић је критиковао концепт и језик постојећих уџбеника и нагласио

¹³ Правила о штампању уџбеника за народне и средње школе, *Зборник закона и важијих расписа, одлука и наредба Одељења за основну наставу и народно просвећивање Министарства просвете у 1918/19. и 1919/1920. школској години*, I књига, Београд 1921, 107–112. Крајем 1920. у Савету је вођена расправа о нацрту Правила о уџбеницима и помоћним наставним средствима за народне, средње и оне стручне школе које стоје под Министарством просвете. Ова правила требало је да ступе на снагу наредне школске године; АЈ, 66–497–801, Записник 1201. редовног састанка Главног просветног савета, 23. децембар 1920.

¹⁴ АЈ, 66–485–768 до 770, Записник 1474. редовног састанка Главног просветног савета 20. фебруара 1926.

¹⁵ *Просветни гласник*, 1–2, 19.

¹⁶ *Правила о штампању уџбеника за народне и средње школе*, 107–112.

следеће: „Приликом израде уџбеника мора се водити рачуна о различитостима појединих крајева наше државе и не може се за целу државу одмах израдити само по један школски уџбеник за поједине науке“. Расправа која је следила показала је да између Министарства и Савета треба да постоји боља сарадња.¹⁷ Својим расписом од 8. марта 1926. Радић је тражио од обласних просветних одељења да се провере сви уџбеници за основне школе у целој држави осим буквара и читанки одобрених 18. августа 1925.¹⁸ Радић је већ 15. априла 1926. поднео оставку, а наследио га је Милош Трифуновић.

После проглашења диктатуре краља Александра 6. јануара 1929. донети су сви кључни закони из области просвете.¹⁹ Просвета је стављена у надлежност управне власти и извршена је централизација свих надлежности из ове области. Општа власт као целина потчињена је Министарству унутрашњих послова. У члану 28 Закона о унутрашњој управи се прецизира да „стручни органи у које спадају и просветни органи и установе, не представљају никаква самостална стручна надлештва, већ су органи дотичне опште управе, који врше свој рад по упутствима и одговорношћу старешине, а не непосредно.“²⁰

Министарство просвете је реорганизовано и у њему су формирана нова тела: Стручни савет и Наставни одсек. Стручни савет, који су сачињавали стручни чиновници Министарства, преузео је део ингеренција Главног просветног савета. Наставни одсек се бавио пословима педагошко-дидактичке природе, израдом наставних планова и програма, израдом инструкција за наставнике и надзорне органе, свим питањима о уџбеницима и наставним средствима за школе под овим одсеком, питањем ученичких кривица, испитима, одобравањем уписа.²¹

Коначни организациони облик Министарство просвете је добило новом уредбом од 1937.²² Као врховној просветној власти, Министарству су поверени послови организовања целокупне државне просветне управе и надзор над њима, а нарочито јавна настава, осим за школе у надлежности других министарстава. Министарство је било подељено на пет одељења. Нова је било Одељење за наставу које је требало да усаглашава рад народних и средњих школа, као и Одељење за народно просвећивање, што је имало велик значај с обзиром на висок проценат неписмених. Тиме је извршена потпуна централизација и контрола над просветном, па и културном политиком, што је омогућавало инструментализацију културног, просветног и научног живота.²³

¹⁷ АЈ, 66–485–768 до 770, Записник 1475. редовног састанка Главног просветног савета 27. фебруара 1926. Радић је био министар просвете од 17. новембра 1925. до 15. априла 1926; Љубодраг Димић, Владета Тешић, Гордана Павловић-Лазаревић, *Министарство просвете и министри Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2000, 69–70.

¹⁸ *Просветни гласник*, 3–4, 1926, 76–77.

¹⁹ Закон о Главном просветном савету, Закон о народним школама, Закон о средњим школама, Закон о учитељским школама, Закон о уџбеницима, Закон о верској настави.

²⁰ *Закон о општој управи*, Службене новине Краљевине Југославије, 143, 1929.

²¹ *Уредба о реорганизацији Министарства просвете*, *Просветни гласник*, 8, 1929, 588.

²² *Службене новине*, 72 Б, 31. март 1937.

²³ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*, први део, Београд 1996, 185.

Творац просветне реформе у духу нове политике био је министар просвете Божидар Максимовић. Пошто је претходно усаглашен на Двору, програм реформе је представљен на 6. седници Министарског савета одржаној 12. марта 1929.²⁴ Министар просвете Божидар Максимовић је истакао следеће: „У погледу законодавног рада имала би се што пре провести унификација закона о свима пословима који спадају у подручје овог министарства, пошто су сва та питања још увек отворена.“ Предложио је да се донесу закони о основним, грађанским, учитељским и вишим педагошким школама, о универзитетима, о уређењу Министарства просвете, о Главном просветном савету, о позориштима, о уметничким школама, о музејима и чувању старина, о библиотекама, о задужбинама и о заштити ауторских права. Међу нерешеним питањима министар је истакао и питање школских уџбеника. У том погледу „влада апсолутни неред [...] У интересу реда, правце као и једнообразног духа и програма наставе, и у смислу државног народног јединства, тај се хаос мора што пре пресећи, издавањем државних уџбеника.“²⁵

Припреме за доношење нових просветних закона брзо су напредовале. Међу законима који су израђени или се врши њихова дефинитивна редакција били су и закони о народним школама и закон о уџбеницима.²⁶ Убрзо је уследило усвајање већине планираних просветних закона, али се показало да је њихова примена много тежи део посла. Закон о уџбеницима за народне, грађанске, учитељске и средње школе донет је 27. септембра 1929. Према првом члану овог закона, „сви уџбеници, помоћне књиге и наставна средства за народне, грађанске, учитељске и средње школе државног су издања и једино се оне могу употребљавати у овим школама.“ Законом је предвиђено да сваке четврте године, на предлог Главног просветног савета, министар просвете распише „конкурс за израду најбољег уџбеника, помоћне књиге и наставног средства за сваки тип школе и предмет и разред у њој.“ Примена овог Закона за уџбенике за основне школе везана је за доношење новог наставног плана и програма.²⁷

У првим реаговањима стручне јавности није било критичких осврта на решења из закона, а уочена је намера да се унифицирају школски уџбеници. Уџбеници би се одабирали као и до тада, на основу резултата конкурса, али је новина била да ће издавање уџбеника бити монопол државе. „Што се тиче уџбеника за основне школе, примена овог закона извршиће се кад буде донесен нов наставни план и програм наравно у вези са новим законом о народним школама.“²⁸ Одредбом Закона о монополисању издавања уџбеника отворено је уџбеничко питање, које се, као део просветне политике, постепено нашло у центру расправа о суштинским политичким и идеолошким основама шестојануарског режима. У стручним

²⁴ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*, други део, Београд 1996, 394.

²⁵ *Записници са седнице Министарског савета Краљевине Југославије 1929–1931*, приредили Љубодраг Димић, Никола Жутић и Благоје Исаиловић, Београд 2002, 34–37.

²⁶ *Записници са седнице Министарског савета Краљевине Југославије 1929–1931*, 80, 86.

²⁷ *Просветни гласник*, септембар 1929, 740–745; *Закон о уџбеницима*, *Учитељ*, новембар 1929, 239–240.

²⁸ Исто..

гласилима најчешћа су била залагања за јединствене уџбенике.²⁹ О уџбеницима су вођене расправе и у парламенту, при чему су покретана и нека важна начелна питања. Приликом буџетске дебате у Народној скупштини 17. марта 1933. народни посланик Мустафа Мулалић је истакао да би због учвршћивања југословенског национализма из уџбеника за основне школе требало уклонити сва верска обележја. То је потребно зато што су југословенска држава и нација састављене од хетерогених верских елемената. Потребно је помињати Мајку Југовића, али је помињање Мајке Божје муслиманској деци неразумљиво. Сматрао је и да Светог Саву треба спомињати као националног великана, а не као организатора вере.³⁰

У примени Закона о уџбеницима показао се још већи раскорак између нормативног и стварног. Док је за доношење просветних закона о уџбеницима и народним школама требало релативно кратко време, са усвајањем докумената којима би се ти закони увели у наставни процес ишло је много теже. И уџбеничко питање чекало је да буде решено, о чему је Главни просветни савет средином јуна 1932. упутио мемоар министру просвете Којићу.³¹ Главни просветни савет је почетком 1934. заузео став „да не треба дозволити да се стари уџбеници приватног издања преудешавају према новом наставном програму за народне школе“.³² И поред законске обавезе, конкурс за нове јединствене уџбенике за целу државу Министарство просвете је расписало тек почетком 1935. године.

Закон о народним школама донет је 5. децембра 1929.³³ Овим законом пред државне власти је постављен амбициозан и, како се показало, тешко остварљив циљ увођења обавезног осмогодишњег школовања.

У спровођењу школских реформи Министарство просвете је настојало да се обавести и о просветним приликама у другим земљама. Др Богдан Поповић је у свом извештају Министарству просвете од 14. децембра 1931. обавестио о свом путу у Лондон и приложио је британске школске законе и уредбе.³⁴

Стручна јавност се и пре завођења диктатуре залагала за што јединственији школски систем, као и да образовање у што већој мери буде прожето духом народног јединства. Оцењивано је да се закон заснива на захтевима модерне педагогије за радном школом и концентрацијом наставе, чиме се превазилази дидактички материјализам, а настава се заснива на активности ученика.³⁵ Стално је истицана потреба за јединственим уџбеницима у основним школама. Тај захтев је истакнут и у резолуцији XIII главне скупштине Југословенског учитељског удружења одржане од 19. до 21. августа 1933. у Љубљани. Тражено је да уџбеници буду на бољој основи, „да буду садржајно израз начела јединствености и савремених националних педагошких и наставних начела. Све уџбенике ваља подврћи ревизији по доношењу новог наставног плана и програма“. Захтевао се и бољи уметнички и технички

²⁹ Josip Štimac, *Jedinstveni udžbenici – Jedan predlog*, Narodna prosveta, 4. decembar 1932, 2.

³⁰ Narodna prosveta, 2. april 1933, 3.

³¹ AJ, 66–487–774 do 776, Записник 1902. редовног састанка Главног просветног савета 13. јуни 1932.

³² AJ, 66–495, 799, Главни просветни савет, извод из записника 1977, 1978. и 1979. редовне седнице, јануар 1934.

³³ *Просветни гласник*, децембар 1929, 1109; *Службене новине*, бр. 269–СХИХ, 9. децембар 1929.

³⁴ AJ, 66 пов., 72–191.

³⁵ Вујица Петковић, *Извођење наставе*, Учитель, април 1930, 565–571.

квалитет уџбеника и уједначавање њихове цене, чиме ће се у целој земљи снажно помоћи „рад на духовном јединству нашег народа“.³⁶

Истовремено, водила се полемика о томе да ли издавање уџбеника треба да буде монопол државе. Уредник *Народне просвете* Душан Прица се крајем 1934. залагао против монополисања издања уџбеника истичући да то није случај нигде у свету, као и да се тиме спречава конкуренција у културној делатности. Овом приликом Прица је изнео и своје мишљење о наставном плану и програму. Он је био за јединствен наставни план и програм, „али тиме не подразумевамо то да се шаблонски, механички ради у свима крајевима отаџбине без обзира на посебне прилике које владају у односним крајевима. Јединственост, под којом би се подразумевала апсолутна истоветност, била би посве антипедагошки гест, и школа која би се стриктно придржавала таквог метода рада, она не би била ни школа живота ни школа за живот.“³⁷ Своје незадовољство новим наставним планом и програмом за основне школе Југословенско учитељско удружење је изразило на један, за тако централизовану државу, сасвим неуобичајен начин. У складу са декларацијом о сталешкој политици једногласно усвојеном на Сарајевској главној скупштини, Главни одбор Југословенског учитељског удружења је 23. јануара 1936. расписао Конкурс за израду наставног плана и програма за вишу и нижу народну школу, а за прва три одређене су новчане награде. „Главни одбор даје ауторима слободу за избор најбољег система помоћу кога би се осигурала савремена васпитна настава потребна југословенској школи. Уз наставни план и програм израдити објашњење система на који се план и програм ослањају и методска упутства за његово извођење.“³⁸

Законска обавеза о јединственим уџбеницима почела је да се остварује тек почетком 1935. пошто је донесен нови наставни план и програм. Позивајући се на Закон о уџбеницима из 1929. године, министар просвете Стеван Ћирић расписао је 23. јануара 1935. Конкурс за израду уџбеника националне групе предмета у средњим и средњим стручним школама. Недуго затим, 15. фебруара 1935. министар је расписао и Конкурс за израду уџбеника државног издања за све наставне предмете основних школа у Краљевини Југославији.³⁹ Према условима конкурса, уџбенике је требало израдити према новом наставном програму и у одређеном обиму. У складу са основним идеолошким и политичким постулатима, пред уџбенике историје постављени су и следећи захтеви: „5) Истаћи напор нашег народа у стварању заједничке државе, развијати високу свест о националним задацима, стварати

³⁶ *Народна просвета*, 30. август 1933, 5. За наставак расправе о улози уџбеника у основним школама вид. и: *Уџбеници основне школе*, Народна просвета, 26. новембар 1933; М. И. Живковић, *Питање уџбеника. Мишљење једног практичара*, Народна просвета, 17. децембар 1933, 2.

³⁷ *О уџбеницима*, Народна просвета, 16. децембар 1934, 1.

³⁸ *Народна просвета*, 9. фебруара 1936, 1. Главни одбор је захвалио секцији Удружења за Дунавску бановину за приложених 5.000 динара и молио је и друге секције да новчано помогну ову акцију. Конкурс је окончан 4. јуна 1937. додељивањем награде Пројекту наставног плана и програма који су саставили Ернест Вранц, учитељ у Студенима код Марибора, и Јосип Долган, управитељ школе у Планини код Ракека; *Народна просвета*, 10. јун 1937, 2.

³⁹ *Службене новине Краљевине Југославије*, 19. фебруар 1935; *Konkurs za izradu udzbenika za sve predmete osnovnih skola*, Народна просвета, 24. фебруара 1935, 2.

уверење да су центрипетални напори доводили домовину до снаге и величине, а да су центрифугалне тежње показивале увек негативне резултате. б) Ради буђења поноса, самопоуздања и вере у свој народ истакнути оне историјске моменте који показују моралну величину, снагу и издржљивост нашег народа. Уколико је могуће, те моменте објаснити и народном поезијом, која верно карактерише народни дух.⁴⁰

Значај расписивања конкурса за уџбенике средњих и основних школа министар Стеван Тирић је истакао у свом говору одржаном на Радио Београду 23. марта 1935. Он се залажио за то да се привредна криза не одрази на просвету наглашавајући значај конкурса за уџбенике за унапређење „духовног јединства“. Да би истакао значај конкурса, навео је да се на доношење јединствених уџбеника чекало од самог уједињења; иако је то било прописано законом, он је годинама остао само мртво слово на папиру. Изнео је и велика очекивања од јединствених уџбеника, истичући да ће они омогућити да у нашим школама провејава „јединствен дух, који ће се брзо осетити и у целом јавном животу“.⁴¹

Расписивање конкурса за уџбенике изазвало је различите реакције у јавности, показало се углавном негативне. Међу критичарима овог конкурса било је гласило либерално-демократских југословенских кругова, београдски недељник *Јавност* под уредништвом Нике Бартуловића. На страницама *Јавности* отпочела је расправа о расписаном конкурс за уџбенике убрзо по његовом објављивању. Према Димитрију Стојановићу, основни проблема са уџбеницима потицао је од неодговарајућег наставног програма за основну наставу јер „не одговара ни задатку основне наставе, ни интелектуалним моћима деце“. Тај програм „је потпуно несавремен и преоптерећује и учитеље и децу“, а „основна школа [је] постала мали универзитет“. Тражио је ревизију досадашњег наставног програма и израду једног савременог и рационалног, који би био база за нове уџбенике.⁴²

Средином марта 1935. у *Јавности* је објављен нови критички осврт на конкурс за уџбенике. Љубомир Гарчина је похвалио увођење једнообразности за сваки наставни предмет и сваки разред основних школа у целој земљи, али је изнео и неколико суштинских примедби. Насупрот најавама да ће нови уџбеници значити уштеду родитељима, аутор је приметио да је тешко очекивати да се једном књигом може служити више генерација. Уз то, конкурсом је предвиђено „читаво време“ од 16 уџбеника за основне школе, и то без разних „помоћних књига“. Највеће примедбе и овај аутор је имао на наставни програм по којем су уџбеници рађени. Тражио је да се расписани конкурс стави ван снаге док се не изради нов програм за основне школе. Тај програм би морао да уважи мишљења педагога, да буде савремен и рационалан и да буде „израз општих просветних тежњи, националних, економских и социјалних потреба“ о чему треба организовати анкету. Тражио је да се градиво смањи, већа пажња посвети моралном и националном васпитању, а мање репродуковању преобимног градива. У основној школи читанка би морала имати првенство, сматрао је да нису потребни посебни уџбеници за историју и географију

⁴⁰ *Просветни гласник*, фебруар 1935, 173–178.

⁴¹ *Za nacionalnu jugoslovensku prosvetu i školu*, govor ministra prosvete g. Stevana Ćirića, održan preko beogradskog radia, na dan 23 marta 1935 godine, edicija „Čuvajte Jugoslaviju!“, Sarajevo 1935, 7–8.

⁴² Дим. Ј. Стојановић, *Конкурс за израду уџбеника за основне школе*, *Јавност*, 24. фебруар 1935, 139–140.

за сваки разред. Било би довољно да се у једној заједничкој књизи за оба виша разреда сакупи најпотребније градиво из националне историје и националне географије уз евентуални додаток из опште географије.⁴³

Критика конкурса за уџбенике на страницама *Јавности* закључена је крајем 1935. у тону резигнације: „По свему изгледа да ни ово наше скретање пажње, као ни друге предузимане мере нису имале утицаја на меродавне факторе“ јер је несумњива решеност „да се остане при објављеном конкурс упркос свима изнетим разлозима о његовом инвалидитету“. У овом осврту изнете су до тада најутемељеније примедбе на конкурс за уџбенике по којима је он не само у опреци са Законом о народним школама него и са Законом о уџбеницима, за шта је пре свега окривљен постојећи наставни програм. Тај програм је „скроз унифицирао наставну грађу у свима предметима, као да у Југославији нема ни племенских, ни историјских, ни традиционалних, ни географских разлика; као да је све равно од Триглава до Кајмакчаланана“. Иако је по Закону о уџбеницима одређено да се врсте уџбеника одреде по саслушању мишљења Главног просветног савета, то није учињено. У конкурс у нису прецизирани ни наставни методи за израду уџбеника, нити је вођено рачуна о уједначавању терминологије, како је предвиђено законом. Позивајући се на то да изражава опште мишљење педагошке јавности, аутор осврта је оценио да је овако израђен конкурс неодржив и да неће дати очекиване резултате, а затим је закључио: „Зар неће по њему израђени уџбеници, ако буду израђени и примљени, унети дух неповерења и распирити племенску нетрпељивост, на место да унесу дух помирљивости и поверења? – Да ли народна школа сме томе да служи? – Да ли је то законодавац желео наглашавањем духа јединства?“⁴⁴

Аутор чланка у *Јавности* се није без разлога позивао на опште мишљење педагошке јавности. Наставни одсек Југословенског учитељског удружења је расправљао о конкурс за уџбенике, а затим је изнет начелан став удружења. У извештају Југословенског учитељског удружења за 1934/1935. годину, уз позивање на праксу европских земаља, изнето је следеће становиште: „Али појам јединствене националне школе у свим главним европским школским и педагошким системима значи јединство организације и органско довођење у склад разних школских типова и њихових програма, никако њихово потпуно нивелисање, потпуно униформирање и потпуно поткрађивање. Никако пуна механичка истоветност свега школског градива за све крајеве једне државе, већ једна главна идеја и један неопходан програм према чему се и у духу чијем се диференцирају према месним приликама, продубљују и раде максимални наставни програми. Према томе...нигде се не могу предвидети и одобрити само једни уџбеници за целу државу већ се, на против, фаворизира и истиче њихова разноликост и богатство. Са нашег националног образовног гледишта овако предложена унификација је образовно осиромашење и идење уназад, а не унапред“.⁴⁵ Према наредном извештају Југословенског учитељског удружења за 1935/1936. годину, „монополисање уџбеника противи се принципу

⁴³ Љубомир Гарчина, *Пред увођење нових уџбеника*, *Јавност*, 16. марта 1935, 212–214.

⁴⁴ Дим. Ј. Стојановић, *Још о конкурс за уџбенике основних школа*, *Јавност*, 28. децембар 1935, 1241–1243.

⁴⁵ Цитат према: Милић Р. Мајсторовић, *Проблем уџбеника у народној школи Краљевине Југославије од 1918 до 1938*, *Учитель*, јануар 1939, 278.

утакмице у културним питањима која доносе прогрес“.⁴⁶

Тим поводом дошло је до полемике између министра просвете с једне стране и представника штампара, издавача и учитељске организације, с друге стране. Министар просвете Добривоје Стошовић у својој изјави штампи 28. фебруара 1936. одбацио је као неосноване приговоре поводом конкурса за уџбенике, пре свега онај о монополисању издавања уџбеника. Међутим, представници штампара, издавача и наставника у свом одговору министру су показали да су њихове примедбе о штетности монополисања издавања уџбеника сасвим на месту. Министар се није упустио у даљу полемику.⁴⁷ На основу ове полемике, у име Југословенског учитељског удружења, уредништво *Народне просвете* је изнело начелне примедбе, са научне педагошке тачке гледишта. Примедбе су се пре свега односиле на постојећи наставни план и програм, уз остало и за наставу историје. Најважније примедбе су биле следеће: неподударност циља основне наставе између Закона о народним школама и Наставног плана и програма, очигледне су методолошке грешке, није наглашен принцип завичајности и наставни програм је преобиман. „Довољно је да напоменемо градиво из историје за четврти разред. Са темељним познавањем тога градива могло би се комотно ићи на матурски испит из националне историје. – А да ли је то за децу од 10–11 година?“⁴⁸ Монополисање издавања уџбеника критиковано је у стручној јавности и наредних месеци.⁴⁹

И поред великих очекивања, показало се да идеја о издавању јединствених уџбеника за основне школе у државном издању за целу земљу није остварљива. После две године то се схватило и у врху државне управе и постепено су дезавуисане одредбе Закона о уџбеницима које су то налагале. Расписом Министарства просвете од 19. августа 1937. одобрено је да се у народним школама могу „употребљавати само они уџбеници државног и приватног издања које је одобрио Господин Министар просвете по саслушању Главног просветног савета.“ У распису је одређено да се за школску 1937/1938. не могу употребљавати уџбеници чије је одобрење старије од 1934. године.⁵⁰ Због непоштовања одредби расписа из 1937, Министарство просвете је 25. јуна 1939. упутило нови распис о избору уџбеника у школама. Ту је наглашено да ранији распис нису поштовали управитељи школа и школски надзорници који су игнорисали одлуке наставних већа која су једина била овлашћена да изаберу потребне уџбенике. Расписом се налагало да банске управе не набављају никакве уџбенике док не добију одлуку наставничких већа дотичних школа, да управитељи школа при избору уџбеника не врше притисак на наставнике и да се у већим местима и срезovima за поједине разреде узимају

⁴⁶ Исто, 279.

⁴⁷ *Изјава Г. Министра Просвете о школским уџбеницима државног издања*, *Narodna prosveta*, 1. mart 1936, 2; *Одговор Удружења штампара, Књижарског удружења и наставника Г. Министру просвете*, исто, 2–4; *Одговор Г. Министра просвете на предње изјаве*, исто, 4.

⁴⁸ Исто, 4.

⁴⁹ Милица Ђурић-Топаловић, *Ученик, учитељ, уџбеник*, Народна просвета, 10. фебруар 1938, 1.

⁵⁰ Милић Р. Мајсторовић, *Проблем уџбеника у народној школи Краљевине Југославије од 1918 до 1938*, *Учитељ*, јануар 1939, 277–278; *Употреба уџбеника за народне школе*, Народна просвета, 2. септембар 1937. О разним нејасноћама у конкурсима за уџбенике вид. и: *О конкурсима за уџбенике*, Народна просвета, 16. фебруар 1936, 2.

једнообразни уџбеници да би се смањили издаци родитеља.⁵¹

У свом експозеу у Народној скупштини 28. фебруара 1938. министар просвете Димитрије Магарашевић је изнео ново начелно становиште: „Ми морамо чувати и своје културне тековине и неговати свој даљи културни развој, али наша школа мора бити отворена свим културним васпитним утицајима који су потребни за васпитање и образовање културног Југословена, Европејца, члана опште човечанске културне заједнице. Имајући у виду овај теоретски принцип, ми ћемо га ускладити и са практичним потребама народнога живота.“⁵² То је практично значило да за народне школе може бити одобрен неограничено велики број уџбеника и да сваки део државе може добити уџбеник прилагођен локалним приликама. Овај став је потврђен расписом Министарства просвете од 14. октобра 1938. Тиме је напуштен концепт монополизације у издавању уџбеника и остварена уставна одредба да су „наука и уметност слободне“.⁵³ Почетком школске 1938/1939. године у стручној јавности је са задовољством истакнуто да је та година обележена „обиљем школских уџбеника у чијој је изради учествовао велики број школских радника. На просветном тргу читави томови књига и других наставних средстава. Међу именима аутора читамо стара, добро знана, као и нова и мало знана.“⁵⁴

Уџбеничко питање није се сводило само на питање монополисања издавања, него је имало и бројне друге аспекте. У стручној јавности у више наврата су критиковане разне злоупотребе и кршења прописа и моралних норми при препоручивању и набавци уџбеника. И сама процедура пријављивања и одобравања уџбеника била је повољна за писце уџбеника који нису одобрени и препоручени. Министар просвете Ћирић је 15. маја 1939. прописао Поступак при доношењу одлука о употреби уџбеника у народним, домаћичким, грађанским, средњим и средњим стручним школама у ресору Министарства просвете којим је детаљно регулисан поступак прихватања, оцењивања и одобравања уџбеника. И ту је наглашено да поступак вреди „док се и уколико не уведу уџбеници државног издања“.⁵⁵ И поред расписа Министарства просвете од 25. јуна 1939. којим је требало да буду спречене разне злоупотребе у вези са препоручивањем и набавком уџбеника, таква пракса се наставила. Мимо закона, то право себи су дали управитељи, школски надзорници, који су неретко били и писци уџбеника које су препоручивали. Од злоупотреба у вези са препоручивањем уџбеника нису биле имуне ни поједине банске управе.⁵⁶

Одлуке просветних власти да се у издавању уџбеника поштују особености

⁵¹ *Набавка уџбеника за основне школе*, Народна просвета, 29. август 1940, 1.

⁵² *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије*, година VII, књига III, Београд 1938, 85–87; *Експозе Г. Министра просвете*, Народна просвета, 3. март 1938, 1.

⁵³ Милић Р. Мајсторовић, *Проблем уџбеника у народној школи Краљевине Југославије од 1918 до 1938*, Учитель, јануар 1939, 277, 279.

⁵⁴ *Школски уџбеници*, Народна просвета, 22. септембар 1938, 2.

⁵⁵ *Службене новине*, бр.111–XXXVI, 19. мај 1939, 592–595.

⁵⁶ *Злоупотреба и трговина са уџбеницима*, Народна просвета, 15. фебруар 1940, 2. Због настављања злоупотреба са уџбеницима, у *Народној просвети* је објављен распис Министарства просвете од 25. јуна 1939. којим се настојало да се уочене злоупотребе спрече; *Набавка уџбеника за основне школе*, Народна просвета, 29. август 1940, 1.

појединих делова земље показују да је тада напуштен модел културне политике који је донела краљева диктатура 1929. Према новом схватању, посебности нису у сукобу са идејом заједнице и јединства и оне не успостављају границе у духовном животу између Срба, Хрвата и Словенаца.⁵⁷ То је била и својеврсна најаву крупних политичких промена у уређењу земље, па и у просветном систему, које је донело стварање Бановине Хрватске.

Извори и литература:

Извори:

- Архив Југославије, фонд Министарство просвете, поверљива архива; Записници Главног просветног савета.
- Периодика: *Учитељ*, *Просветни гласник*, *Народна просвета*, *Службене новине Краљевине Југославије*.
- Za nacionalni jugoslovensku prosvetu i školu*, govor ministra prosvete g. Stevana Ćirića, održan preko beogradskog radia, na dan 23 marta 1935 godine, edicija „Čuvajte Jugoslaviju!“, Sarajevo 1935.
- Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1929–1931*, приредили Љубодраг Димић, Никола Жутић и Благоје Исаиловић, Београд 2002.
- Зборник закона и важнијих расписа, одлука и наредба Одељења за основну наставу и народно просвећивање Министарства просвете у 1918/19. и 1919/1920. школској години*, I књига, Београд 1921,
- Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије*, година VII, књига III, Београд 1938.

Литература:

- Гавриловић, Богдан, *Упознавање омладине са циљевима и радом Друштва народа*, Просветни гласник, септембар 1927.
- Гарчина, Љубомир, *Пред увођење нових уџбеника*, Javnost, 1. marta 1935.
- Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*, први део, Београд 1996.
- Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*, други део, Београд 1996.
- Димић, Љубодраг – Тешић, Владета – Павловић-Лазаревић, Гордана, *Министарство просвете и министри Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2000.
- Dmitrijevič Zujev, Dmitrij, *Školski udžbenik*, Београд 1988.
- Ђурић-Топаловић, Милица, *Ученик, учитељ, уџбеник*, Народна просвета, 10. фебруар 1938.
- Ivić, Ivan – Pešikan, Ana – Antić, Slobodanka, *Vodič za dobar udžbenik, Opšti standardi kvaliteta udžbenika*, Novi Sad 2008.
- Костић, Тихомир Н., *Друштво народа у стварању интернационалног мира*, Учитељ, 8, април

⁵⁷ Љ. Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*, први део, 376–377.

1932.

Мајсторовић, Милић Р., *Проблем уџбеника у народној школи Краљевине Југославије од 1918 до 1938*, Учитељ, 5, јануар 1939.

Петковић, Вујица, *Извођење наставе*, Учитељ, 8, април 1930.

Пингел, Фалк, *Приручник УНЕСКА за ревизију уџбеника*, Нови Сад 2005.

Plut, Dijana, *Udžbenik kao kulturno-politorni sistem*, Beograd 2003.

Rosandić, Ružica, *Patriotsko vaspitanje u osnovnoškolskim udžbenicima*, u: Plut, Dijana i dr., *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost. Analiza udžbenika za osnovne škole*, Beograd 1994.

Стојановић, Дим. Ј., *Конкурс за израду уџбеника за основне школе*, Јавност, 24. фебруар 1935.

Стојановић, Дим. Ј., *Још о конкурсу за уџбенике основних школа*, Јавност, 28. децембар 1935.

Стојиловић, Мих., „*Друштво народа*“ и *васпитање омладине*, Учитељ, јануар 1927

Тешић, Владета и др., *Сто година просветног савета Србије 1880–1980*, Београд 1980.

Štimac, Josip, *Jedinstveni udžbenici – Jedan predlog*, Narodna prosveta, 4. decembar 1932.

DRAGICA KOLJANIN

THE QUESTION OF SCHOOLBOOKS IN THE EDUCATIONAL POLICY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA (1929-1941)

Summary

By introducing the dictatorship on January 6, 1929 King Alexander intended to impose economic and cultural uniformity in the Kingdom of Yugoslavia. After the introduction of the Law on schoolbooks for people's schools, citizens' schools, teachers' schools and secondary schools on September 27, 1929, the educational authorities started dealing with the question of schoolbooks more intensively. It was clear that desired changes in the education system could be made through schoolbooks, that is, uniformed state schoolbooks. The question of schoolbooks drew attention of all the parties interested in the process of their creation, approval, publishing and usage. Schoolbooks were discussed in the National Assembly, among general public and especially in the professional community. There were strong reactions after the Call for the proposals for schoolbooks at the beginning of 1935. State monopoly over schoolbook publishing was harshly criticised and the concept was abandoned in 1938. During 1939 educational authorities accepted the view that particularities of certain parts of the country were to be recognised, thus abandoning the concept of uniformed state schoolbooks.

Keywords: Kingdom of Yugoslavia, League of Nations, educational policy, school system, schoolbooks uniformity, law on schoolbooks.